

HUMÂREVEYH**b. AHMED b. TOLUN**

(خمارويه بن أحمد بن طولون)

Ebü'l-Ceyş Humâreveyh
b. Ahmed b. Tolun
(ö. 282/896)Tolunoğulları hânedanının
ikinci emîri
(884-896).

250 yılının Muharrem ayında (Şubat-Mart 864) muhtemelen Sâmerrâ'da doğdu; annesi, Abbâsî Halifesi Müstaîn-Billâh'ın Ahmed b. Tolun'a hediye ettiği bir câriye idi. 269'da (882) babası tarafından yerine vekil tayin edildi; hükümdarın hastalandığı son seferi sırasında devlet ileri gelenlerinin ve kumandanların isteği üzerine onun halefi oldu ve ölümü üzerine tahta çıktı (10 Zilkade 270/10 Mayıs 884). Ahmed b. Tolun, büyük oğlu Abbas'ı daha önce kendisine baş kaldırdığı için tahttan mahrum bırakmış, fakat Suriye ve Sugûr valiliğinin ona verilmesini vasiyet etmişti. Ancak Humâreveyh, kendisine itaat hususunda mütereddit davranan ağabeyini devleti böleceği endişesiyle öldürttü ve böylece babasından istikrarlı, iyi bir yönetime sahip zengin bir ülke devralmış oldu.

Humâreveyh sahip olduğu toprakları elinde tutabilmek amacıyla askerlerin eğitimi, silâhlendirilmesi ve savaşa hazır durumda bulundurulması için gerekli tedbirleri aldı. Yılda 900.000 dinar harcadığı orduyu çeşitli birliklere ayırdı, bunun yanında "Muhtâre" adını verdiği bedevilerden oluşan özel bir muhafız birliği kurdu. Ayrıca bölge halkı arasındaki gayri müslimlerin, özellikle Mısır hristiyanlarının babasının döneminde olduğu gibi itaatlerini sağlayabilmeyi başardı ve kısa sürede hem Mısır'da hem Suriye'de sadece hristiyanların değil bütün müslümanların desteğini kazandı. Suriye'yi kaybederse Mısır üzerindeki hâkimiyetinin sarsılacağını bilen Humâreveyh, babasının ölümünü fırsat bilerek kendisine karşı harekete geçeceğini tahmin ettiği Abbâsî hânedanının güçlü adamı, Halife Mu'temid-Alellah'ın kardeşi Muvaffak-Billâh'a karşı tedbir almak niyetiyle Ahmed el-Vâsrî ve Sa'd el-Eyser kumandasındaki iki orduyu Suriye'ye gönderdi. Fakat bir süre sonra Abbâsîler'den yana bir tavır ortaya koyan Ahmed el-Vâsrî, Muvaffak-Billâh'a mektup yazarak onu Humâreveyh'e karşı kış-

kırttı. Bunun üzerine Muvaffak, İbn Ebü's-Sâc ve İshak b. Kundacık (Kundac) adlı kumandanlarını Suriye'ye göndererek Kınnesrîn, Sugûr, Halep, Hama, Humus ve Dimaşk'ı, daha sonra da -ileride Mu'tazid-Billâh lakabıyla halife olan- oğlu Ahmed kumandasındaki Irak ordusu ile bütün Suriye'yi ele geçirdi. Bunu öğrenen Humâreveyh Suriye üzerine asker sevketti; olayların yine aleyhinde geliştiğini öğrenince de 70.000 kişilik bir ordu ile bizzat kendisi harekete geçti ve 10 Şevval 271 (31 Mart 885) tarihinde Filistin'in güneyindeki Remle ile Dimaşk arasında yer alan Tavâhîn mevkiinde, askerlerinden bir kısmını Sa'd el-Eyser'in emrinde pusuya yatırdıktan sonra Ahmed b. Muvaffak kumandasındaki Abbâsî kuvvetleriyle savaşa girdi. Fakat savaşın daha başlangıcında sağ kanat Abbâsî kuvvetlerinin saldırısına dayanamayarak geriye çekildi ve Mısır'a doğru kaçmaya başladı. Bunu gören Ahmed b. Muvaffak zafer elde ettiğinden emin bir şekilde Humâreveyh'in karargâhına yöneldi. Ancak bu sırada pusuda bekleyen ve Humâreveyh'in kaçtığına bilmeyen Sa'd el-Eyser karşı hücumla kalkınca durum birden değişti; Humâreveyh'in geri döndüğünü zanneden ve yağma için etrafa dağılmış bulunan askerleri toparlamanın mümkün olamayacağını anlayan Ahmed b. Muvaffak da kaçtı. Bu zaferden sonra Dimaşk'a giren Sa'd el-Eyser Humâreveyh'i tanımadığını ilân etti. Bunun üzerine Humâreveyh Suriye'ye doğru tekrar sefere çıktı ve Sa'd el-Eyser'i mağlûp ederek öldürttü (Zilkade 272/Nisan 886).

Abbâsî kuvvetlerini yöneten Ahmed b. Muvaffak, İshak b. Kundacık ve İbn Ebü's-Sâc'ın başlangıçta elde ettikleri başarıları sürdürmemeleri ve birbirlerini rakip görmeleri aralarının açılmasına sebep oldu. İbn Ebü's-Sâc, Humâreveyh'e başvurup kendisine tâbi olmak istediğini bildirdi ve teklifinin kabul edilmesi üzerine oğlu Dâvûd'u Mısır'a rehin verdi; Humâreveyh de müttefikine büyük hediyeler ve hil'atlar gönderdi. Daha sonra Suriye'nin Bâlis şehrinde bir araya geldiler ve İshak b. Kundacık'a karşı ortak bir plan yaptılar. Bu plana göre harekete geçen İbn Ebü's-Sâc önce Rakka'da, arkasından Mardin'de İshak b. Kundacık'ı mağlûp ederek bütün bölgeyi ele geçirdi; daha sonra da Humâreveyh'e bağlı kuvvetlerle birleşerek onu Sâmerrâ kapılarına kadar takip etti. Böylece Cezîre ve Musul'a kadar olan top-

rakların tamamı Tolunoğulları'nın hâkimiyeti altına girmiş oldu.

Humâreveyh'in güç ve itibarını arttıran bu ittifak Abbâsîler'in de ona yaklaşmasını sağladı. 273 yılının Receb ayında (Aralık 886) Muvaffak-Billâh ile Humâreveyh arasında, cüz'î bir vergi ve bağlılık sözü karşılığında Tolunoğulları'nın Mısır'daki hükümrânlığının tanınması ve ayrıca Suriye, Filistin, Sugûr, Anadolu ve İrmîniye bölgeleriyle Cezîre'nin de otuz yıl için onların idaresine verilmesi hususunda bir antlaşma yapıldı; halife de bunu onayladı.

İdaresine verilen valilerle iyi anlaşılan Humâreveyh onları devamlı şekilde taltif ederek kendisine olan bağlılıklarını canlı tuttu. Meselâ Tarsus ve Sugûr Valisi Yâzmân'a önce 50.000, ardından 350.000 dinar para ve bunun yanında 500 top kumaş, 500 işlenmiş ipekli elbise ile yeterince silâh gönderdiği bilinmektedir. Böylece sağladığı destekle sınır bölgelerinde Bizans'la mücadeleye girişti ve özellikle 280 (893) yılından itibaren Bizans üzerine yaz ve kış seferleri için ordular gönderdi; bu mücadele 283 (896) yılında imzalanan bir barış antlaşmasıyla sona erdi.

Humâreveyh, 19 Receb 279'da (15 Ekim 892) Halife Mu'temid-Alellah'ın vefatını ve yerine yeğeni Ahmed b. Muvaffak'ın Mu'tazid-Billâh lakabıyla halife olduğunu öğrenince ona tebrik mektubu ile birlikte kıymetli hediyeler gönderdi. Yeni halife Mu'tazid da Humâreveyh'e on iki hil'at ve bir kılıcı karşılık verdi. Bu sırada Humâreveyh, aralarındaki ilişkileri güçlendirmek ve yerini sağlamlaştırmak için kızı Katrûnnedâ'yı halifenin oğlu ve veliahdı Ali'ye (Müktefi-Billâh) vermeyi önerdi; Mu'tazid-Billâh ise kızı kendisi almak şartıyla bu teklifi olumlu karşıladı. Halife, Fırat'tan Berka'ya kadar uzanan toprakları Humâreveyh'e verdi. Buna karşılık o da geçmişte vergisi ödenmemiş her yıl için 200.000 dinar ve sonraki her yıl için de 300.000 dinar ödemeyi kabul etti (25 Rebûlevvel 281/4 Haziran 894). Humâreveyh kızının çeyizini hazırlarken kendisinin Abbâsî halifesinden daha zengin ve Mısır'ın Bağdat'tan daha güçlü olduğunu göstermek için çok büyük meblağlar harcadı. Kızının Mısır'dan Bağdat'a gidinceye kadar yolda dinlenmesi amacıyla birçok konaklama yeri ve köşk inşa ettirdi. Aralarında baharat dövmek için 1000

adet altın havanın da bulunduğu çok sayıda altın eşya ve mücevher gönderen Humâreveyh'in bu çeyize 1.000.000 dinar harcadığı söylenir. Gelin 8 Muharrem 282'de (9 Mart 895) Bağdat'a vardı ve muhteşem bir düğün yapıldı.

Kızının çeyizi için yaptığı bu büyük israftan başka Humâreveyh, babası Ahmed b. Tolun'un Fustat'ın yanında tesis ettirdiği Medînetülkatâi' adlı şehrin etrafında, içinde her türlü çiçeğin yetiştiği çok büyük bir bahçe yaptırdı. Bahçedeki bütün hurma ağaçlarının gövdeleri altın suyuna batırılmış bakır levhalarla kaplanmıştı ve ağaçların arasında su kanalları dolaşıyordu. Süs, nakış ve debdebeye çok düşkün olan Humâreveyh güllerin ve çiçeklerin bile sanatkârane ekilmesine dikkat ederdi. Bahçenin bir kısmı da hayvanat bahçesi şeklindeydi. Bu bahçenin içinde ayrıca duvarları altın kaplama olduğu için "Dârüzzeheb" denilen bir köşk vardı; duvarlarında insan boyunun bir buçuk katı kadar büyüklükte Humâreveyh'in, eşinin ve şarkıcılarının değerli taşlarla bezenmiş resimleri yer alıyordu. Sarayda çok sayıda câriye ve gulâm vardı. Aylık gideri 23.000 dinarı bulan mutfakta pişirilen yemeklerden saray mensupları yedikten sonra kalanı dışarıya satılıyordu.

Zamanla idareyi Mâzerâî ailesinin ve vezir Ali b. Ahmed el-Mâzerâî'nin eline bırakan Humâreveyh, Dimaşk'ta bulunduğu bir sırada hizmetçileri tarafından Deyrimürrân'da geceleyin uyurken öldürüldü (27-28 Zilkade 282/17-18 Ocak 896) ve cenazesi Mısır'a götürülüp Mukattam dağının eteklerinde babasının yanına gömüldü. Bu sırada toplanan devlet adamları büyük oğlu Ceyş'e biat ettiler. Mısır Humâreveyh zamanında dışarıdan gelebilecek saldırılardan korunmuştu; ancak onun giriştiği harcamalar ülkeyi âdetâ içerden çöktürmüş durumdaydı. Bu sebeple kendisinden sonra gelen çocuklarının boş bir hazine ile daha fazla yaşatamadıkları devlet kısa bir müddet sonra çöktü (292/905).

Humâreveyh ava düşküncü; aynı zamanda hattatlığıyla da tanınıyordu. Âlim ve edipleri himayesine alır, mimari ve kültürel faaliyetleri teşvik ederdi. Babası gibi o da İskenderiye Feneri'ni tamir ettirmişti. Ünlü dil âlimi Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. Müslim ile şair Kâsım b. Yahyâ el-Meryemî onun ihsan ve himayesine mazhar olmuştu.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 8, 18, 29-30, 34, 36, 39, 42, 51; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVII, 45-50; Belevî, *Sîretü Ahmed b. Tûlûn* (nşr. M. Kürd Ali), Kahire, ts. (Mektebetü's-Sekâfe), s. 336-340, ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 399-475; a.e. (trc. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1986, VII, 336-396; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 249-251; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 446-448; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 320 vd.; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, III, 65-95; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 189-192; Ahmed Abdürrâzık Ahmed, *Târîhu Mısır ve âşâruha'l-İslâmiyye*, Kahire 1981, s. 93-102; C. Brockelmann, *Târîhu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye* (trc. Nebîh Emîn Fâris - Münîr el-Baalbekî), Beyrut 1988, s. 223-225; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Fâtîmî*, İskenderiye 1987, s. 135-138; İhsan Abbas, *Şezerât min kütübün mefkûde fi't-târîh*, Beyrut 1988, s. 217 vd.; J. L. Bacharach, "Tulunids", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, XII, 224; Münâ Hasan Ahmed Mahmûd - Hasan Ahmed Mahmûd, *Mısrü'l-İslâmiyye*, Kahire 1990-91, s. 99-100; Abdurrahman er-Râfî - Saîd Abdülfettâh Âşûr, *Mısr fi'l-üşûri'l-vüştâ*, Kahire 1992, s. 99-106; Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti: 868-905* (haz. Fazıl Gezenferoğlu - Selçuk Akın), İstanbul 1997, s. 118-134; M. Sobernheim, "Humâreveyh", *IA*, V/1, s. 585-587; Şinasi Altundağ, "Tolunlular", a.e., XII/1, s. 433-434; U. Haarmann, "*Khumârawayh*", *EP* (İng.), V, 49-50.

AHMET AĞIRAKÇA

HUMÂSİYYÂT

(الخماسيات)

Bir hadisi kitabına alan müelliften Hz. Peygamber'e varıncaya kadar senesinde beş râvi bulunan hadisler için kullanılan terim (bk. İSNAD).

HUMBARACI

Osmanlı Devleti'nde bir askerî sınıf.

Farsça *hum-i pâreden* (içine para konan küp) bozma olan *humbara* (kumbara) askerî terim olarak demirden yapılmış, içine patlayıcı madde doldurulan yuvarlak bir çeşit merminin adıdır. Farklı ağırlıklarda ve büyüklükte olan humbaraların el ile atılanlarına "humbara-i dest" (humbara-i ma'den-i dest), havanla atılanlarına "humbara-i kebir" adı veriliirdi. Bu mermiyi havan topu vasıtasıyla kullanan topçuya *humbaracı* (kumbaracı), bunu yapan ve kullananların bağlı bulunduğu ocağa da *Humbaracı Ocağı* denirdi.

Kapıkulu Ocakları'nın yaya kısmından olan humbaracı sınıfının XV ve XVI. yüz-

yıllar arasında kurulduğu tahmin edilmektedir. Mustafa Nûri Paşa'ya göre humbaranın icadı Fâtih Sultan Mehmed zamanında olmuş ve 1475 İskodra Muhasarası'nda kullanılmıştır. Humbaracılar önceleri Topçu ve Cebeci ocaklarına bağlı olarak görev yapıyorlardı. 1578'de Topçu bölükbaşlarından Mustafa tüfek fitili ve el humbarası imalâthanesi kurmuştu. Daha sonra Topçu Ocağı'nda top falyaları, havan, büyük ve küçük humbaralar imali için bir dökmeçi bölümü de ihdas edilmişti (1078/1667).

Silâh yapımı, tamiriyle uğraşan, barut ve harp levazımâtını tedarik edip hazırlayan sınıfların bulunduğu Cebeci Ocağı'nda da ayrı bir sınıf olarak humbara dökücüleri vardı (bk. CEBECİ). 1098 (1687) yılı ulûfe defterlerine göre Cemâat-i Rihteci-yân-ı Humbara adı altında yirmi bir humbara dökücüsü, 344 barutçu, on yedi kadar da lağımçı bulunuyordu.

Humbaracıların esas kısmı maaşlı değil timarliydı. Tımarlı olanlar devlet merkezinde bulunmayıp kalelerde hizmet ederlerdi. Bu humbaracıların âmiri merkezde bulunan humbaracıbaşıydı.

Önceleri bütün topçu kuvvetleri gibi devrin ihtiyaçlarına cevap verecek durumda bulunan humbaracılık XVII. yüzyıldan itibaren ihmale uğramış, özellikle 1100'den (1689) sonra önemini iyice kaybetmeye başlamıştır. Bundan dolayı humbaracılığın Avrupa'daki gelişmesi göz önünde tutularak ıslahı düşünüldü. I. Mahmud zamanında humbaracıbaşı tayin edilen Fransız asıllı Ahmed Paşa (Comte de Bonneval) ıslah işiyle görevlendirildi. Vezîriâzam Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığı döneminde 1146 (1733) yılın-

II. Mahmud döneminin humbaracı neferi (M. Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 9392)